

RAIMONDAS VALKAUSKAS

ŽYDŲ TAUTINĖS AUTONOMIJOS KLAUSIMAS LIETUVOJE 1919–1926 METAIS

Pasibaigus I pasauliniam karui, 1919 m. sausio mėn. pokarinės Europos sutvarkymo klausimams spręsti buvo sušaukta Paryžiaus taikos konferencija. Joje buvo keltas klausimas ir dėl teisinių garantijų suteikimo tautinėms mažumoms naujai susikūrusiose Europos valstybėse. Šiuo atžvilgiu itin aktuali buvo žydų problema. Kaip kalbinė, etninė ir religinė mažuma, išbarsytyta po visą pasaulį, žydai ypač buvo suinteresuoti tarptautinių garantijų sistemos sukūrimu savo teisėms ginti.

Kaip tarptautinio pripažinimo savo valstybėms sąlygą, specialias konferencijoje parengtas taikos sutartis, numatant garantijas tautinėms mažumoms, 1919 m. birželio 28 d. pasirašė Lenkija, 1919 m. rugsėjo 10 d. – Čekoslovakija ir Jugoslavija, 1919 m. gruodžio 9 d. – Rumunija, 1920 m. rugpjūčio 10 d. – Graikija. Lenkijos ir Rumunijos sutartyse buvo įtraukti specialūs straipsniai žydams¹.

Kaip ir koku būdu buvo sprendžiamos Lietuvos žydų, kaip tautinės mažumos, problemos, kokia buvo jų vieta ir svarba savo valstybingumą atkuriančios Lietuvos politiniame gyvenime? Šie klausimai Lietuvos historiografijoje nėra išsamiau analizuoti. Žydų bendruomeninio gyvenimo, jų politinės, kultūrinės, ekonominės veiklos tarpukario Lietuvoje aspektų randame tik keleto autorių – S. Atamuko, N. Feinbergo, L. Garfunkelio ir M. Riomero – įvairiu metu lietuvių kalba išleistuose darbuose².

Nepaisant žydų tautą II pasaulinio karo metais išstikusios tragedijos, žydų ir lietuvių bendrų gyvenimo nepriklausomoje Lietuvoje sąlygų nagrinėjimas yra aktualus ne vien istorine pažintine, bet ir politine praktine prasme. Šio straipsnio tikslas – atskleisti žydų tautinės bei kultūrinės autonomijos formavimo problemas, įvertinti Lietuvos žydų visuomenininkų vietą ir vaidmenį Lietuvos valstybės kūrimo ir jos tarptautinio pripažinimo procese, parodyti lietuvių politinių partijų nuostatų ir politikos Lietuvos žydų siekių atžvilgiu raidą.

Savo tyrinėjime autorius rėmėsi Ministrų kabineto, Užsienio, Žydų reikalų ministerijų, Seimo žydų frakcijos ir kt. fondų archyviniais dokumentais, Steigiamojo bei I–III Seimų stenogramomis, memuarine literatūra, to meto periodinės spaudos publikacijomis.

1917 m. rugsėjo 18 d. Vilniuje vokiečių okupacinės valdžios sutikimu sukvietas Lietuvos konferencijos nutarimuose, greta svarbiausio uždavinio – atkurti Lietuvos valstybę, demokratiniiais pagrindais sutvarkytą etnografinėmis sienomis, buvo numatyta garantuoti ir tautines kultūrinės teises tautinėms mažumoms³. Konferencijos nutarimams įgyvendinti jos išrinktoje Lietuvos Taryboje nuostatais buvo palikta 5–6 vietos mažumų atstovams. Numatytos ir jų priėmimo į Tarybą sąlygos: remti konferencijos nutarimą dėl nepriklausomos Lietuvos sukūrimo, nedalyvauti antilietuviškoje veikloje ir bent suprasti lietuviškai⁴.

1918 m. vasario 16 d. Tarybai paskelbus Lietuvos nepriklausomybės aktą, Lietuvos tautinės mažumos – žydai, lenkai, rusai, gudai, vokiečiai ir kt. – apsisprendė dalyvauti šalies valstybingumo atkūrimo procese ne iš karto. Visgi lietuvių ryžtą atkurti nepriklausomą valstybę vietos žydų bendruomenės vadovybė greitai įvertino kaip neišvengiamą faktą. Taip pat laiku buvo suvokta, kad pritarimas lietuvių siekiams ar net išitraukimas į bendrą valstybės kūrimo darbą leistų ateityje tikėtis iš valdžios paramos žydų tautinei padėčiai gerinti. Mat karo metais 60-ye Lietuvos vietovių buvo sugriauta daugiau kaip 6 tūkst. trobesių⁵, priklaususių žydams, o įvairi pagalba buvo reikalinga maždaug trečdaliui žydų⁶. Tokie buvo dauguma 1918 m. pavasarį iš Rusijos į Lietuvą pradėjusių grįžti žydų tremtinių: 1915 m., nepagrįstai apkaltinusi dėl rusų kariuomenės nesėkmių fronte, caro valdžia ištrėmė absoliučią daugumą (apie 160 tūkstančių) šios tautybės žmonių⁷.

1918 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininko A. Voldemaro kvietimu į Valstybės Tarybą kartu su gudų atstovais įėjo ir trys žydų sionistų atstovai, inteligentai – dr. J. Vygodskis, dr. S. Rozenbaumas ir dr. N. Rachmilevičius. Pastarieji du buvo pakviesti į Vyriausybės sudėtį. Šie esminiai poslinkiai valdžios santykiuose su vietos žydais buvo labai reikšmingi kuriamai Lietuvos valstybei, nes žydai tuo metu sudarė daugiau kaip 10% Lietuvos gyventojų. Pažymėtina, jog tuo metu, svarstant tautinių mažumų klausimus, buvo pateikiami skirtingi duomenys (skaičiais ar procentais) apie šių gyventojų skaičių valstybėje. Gana dažnai buvo remiamasi dar 1897 m. carinės valdžios atlikto visuotinio imperijos gyventojų surašymo duomenimis⁸. Tik 1923 m. Lietuvoje įvykusio visuotinio gyventojų surašymo duomenimis buvo apskaičiuota ir oficialiai paskelbta, jog žydai Lietuvoje (be Vilniaus krašto) sudaro 7,6% visų gyventojų⁹.

Žydų tautinių problemų sprendimas, dar 1918 m. pabaigoje Lietuvos Laikinosios vyriausybės nutarimu buvo pavestas ministrui be portfelio J. Vygodskiui, kurį laiką buvo sulėtėjęs. Mat dėl tam tikrų aplinkybių J. Vygodskis buvo likęs lenkų užimtame Vilniuje. Todėl organizacinis darbas

tarp Lietuvos žydų prasidėjo tik 1919 m. birželio pradžioje, kai, žydų visuomenininkams pasiūlius, M. Sleževičiaus vyriausybė pakvietė užimti ministro be portfelio žydų reikalams postą dr. M. Soloveičiką¹⁰. Ministrų kabineto posėdyje 1919 m. birželio 5 d. jis perskaitė deklaraciją, kurioje teigiamai įvertino Lietuvos valdžios žingsnius įtraukti žydus, sprendžiant valstybės reikalus¹¹.

Tuo metu Lietuvos žydai sionistai teigė, jog žydų reikalams ministro, atstovaujančio ne tik savo tautos, bet ir valstybės interesams vaidmuo gali būti nepakankamas, ir todėl žydų reikalus, kaip valstybės gyvenimo sritį, turi reguliuoti speciali nuolatinė įstaiga. Oficialiai tokia buvo 1919 m. birželį pradėjusi funkcionuoti ministro be portfelio žydų reikalams kanceliarija, kuri, L. Garfunkelio tvirtinimu, faktiškai vykdė žydų reikalų ministerijos funkcijas¹². Deja, L. Garfunkelio padaryta išvada, jog „su tokia tvarka de facto sutiko ministerių kabinetas“, mūsų nuomone, buvo labai klaidinga. Vyriausybė per visą šios žydų ministro kanceliarijos gyvavimo laikotarpį sutiko tik su tokiu jos (Žydų ministerija) pavadinimu, nesuteikdama jam ministerijos statuso prasmės. Oficialiai žydų reikalų ministras buvo „be portfelio“, t. y. be ministerijos.

1919 m. birželio 29 d. Ministrų kabinetui pateiktame „Žydų reikalams ministerio darbo laikino įstatymo“ projekte¹³ buvo nurodoma, kad žydų reikalų ministras šios tautybės gyventojus Lietuvoje organizuoja tautinės personalinės autonomijos pagrindu. Personalinė autonomija, kurios subjektas ir teisių reiškėjas yra „vienos tautybės žmonių sąjunga, remiasi principais: 1. Valstybė pripažįsta išrinktam tautinės sąjungos organui atstovavimo teise, 2. Tautinė sąjunga perima iš valstybės dalį funkcijų ir tuo įgyja savivaldybės teises, kuriomis remiantis žydai renka savo tautinių reikalų atstovavimui ir tvarkymui centrinius vietinius valdžios atstovus“¹⁴. Žydų reikalų ministro, jo kanceliarijos darbui reikalingas lėšas projektas numatė skirti iš valstybės biudžeto¹⁵.

Tuo metu Paryžiuje vyko Taikos konferencija. Pasinaudojusi ja, Lietuvos vyriausybė delegacija, į kurios sudėtį įėjo ir užsienio reikalų viceministras S. Rozenbaumas, siekė kontaktų, Lietuvos pripažinimo, įvairialypės paramos ir palankaus Lietuvai sprendimo sienų klausimu. Konferencijoje atskiru klausimu buvo aptarta ir žydų padėtis, atsižvelgiant į jos aspiracijas.

Dar 1918 m. spalio 25 d. sionistų organizacijos biuro patvirtintame Kopenhagos manifeste buvo išskirti tokie konkretūs žydų tautos siekiai: 1. Sukurti savo valstybę Palestinoje; 2. Garantuoti visišką ir faktinę žydų teisių lygybę su kitais piliečiais; 3. Įgyvendinti žydų tautinę autonomiją kultūros, socialiniams ir politiniams reikalams žydų gyvenamose šalyse¹⁶.

Žydų klausimui kelti tarpvalstybiniu lygiu, jų interesams ginti prie Paryžiaus taikos konferencijos buvo sudarytas Žydų delegacijų komitetas, kuris vėliau jau veikė kaip nuolatinis žydų atstovas prie Tautų Sąjungos. Laiške 1919 m. gegužės 10 d. Taikos konferencijai šis komitetas pateikė pasiūlymų dėl tautinių mažumų apsaugos, reikalavo, kad tautinės mažumos būtų pripažintos autonomiškais vienetais, „kurie, kaipo tokie, turėtų teisės steigti savo mokyklų ir tikybinių-auklėjimo, labdarybės bei socialės pagalbos įstaigų ir jas valdyti“¹⁷.

Lietuvos vyriausybės delegacijos nariai gerai suprato, jog Lietuvos žydų tautinių teisių garantijų deklaravimas būtų viena iš prielaidų palankiau spręsti arba bent iškelti žydų klausimą Antantės valstybėms. Kontaktų užmezgimas šiuo klausimu buvo pavestas delegacijos nariui S. Rozenbaumui.

1919 m. rugpjūčio 5 d. Lietuvos delegacijos posėdyje buvo surašytas dokumentas dėl žydų teisių Lietuvoje. Tai politinės deklaracijos pobūdžio laiškas. Tą pačią dieną jis buvo įteiktas Žydų delegacijų komitetui. Jame nurodoma, kad Lietuvos vyriausybė žydų klausimu rėmėsi principais¹⁸, kurie sudaro ar sudarys Lietuvos pagrindinių įstatymų dalį. Mūsų požiūriu, itin reikšmingi buvo tie laiško punktai, kuriuose apibūdinama žydų tautinė kultūrinė autonomija: jos institucijos yra vietinės žydų bendruomenės ir jų Sąjunga, jie laikomi juridinio asmens statusą turinčiais valdžios organais, galinčiais imti iš savo narių mokesčius kultūros, labdaros skirstymo, švietimo ir kitoms išlaidoms padengti. Kartu nurodoma, jog žydų bendruomenės bus subsiduojamos ir valstybės.

Šiuo laišku-pareiškimu tarptautinei žydų delegacijai žydų autonomijos Lietuvoje klausimu Lietuvos vyriausybė delegacija pakėlė savo prestižą¹⁹. Dokumento nuorašas su Žydų delegacijų komiteto atsakymu buvo įteikti Antantės šalių vadovams ir atskirai – Anglijos vyriausybės atstovui, pačiam prašant²⁰.

Taigi Lietuvos žydų klausimas buvo iškeltas ir tarptautiniu mastu. Be to, Paryžiaus konferencijos dalyviams buvo paaiškinta, kaip Lietuvoje sprendžiamos žydams aktualios problemos.

1919 m. spalio 7 d. valstybės prezidento A. Smetonos aktu buvo patvirtintas E. Galvanausko kabinetas. Kabineto pirmininko programinėje kalboje pažymėta, jog „tautinių santykių formų įstatymais nustatymas bus Steigiamojo seimo darbas.... Vyriausybė stengsis tenkinti gyvenimo reikmes, vadovaudamasi tais principais, kurie išdėstyti mūsų delegacijos Taikos konferencijoj Paryžiu“²¹.

1919 m. spalio 21 d. įsakymu, remiantis ministro pirmininko teikimu, valstybės prezidentas ir ministras pirmininkas patvirtino M. Soloveičiką ministru be portfelio žydų reikalams²². Tuomet M. Soloveičikas pareiškė, kad

tautinės autonomijos pagrindų kūrimas, jos organizavimas bus žydų reikalų ministerijos uždavinys.

Žydų reikalų ministerija, kurios kaip vyriausybės institucijos kompetencija iki Konstitucijos priėmimo Steigiamajame seime vis dar buvo nežinoma, ėmėsi organizuoti tautinės savivaldybės organus – žydų bendruomenes vietose, pratęsdama jau anksčiau pradėtą darbą. Dar 1919 m. birželio pabaigoje žydų reikalų ministras išleido instrukcijas dėl rinkimų į žydų bendruomenės Tarybas visuotiniais lygiais, slaptais ir proporcingais rinkimų teisės pagrindais²³. Viena iš pirmųjų buvo demokratiškai išrinkta didžiausios žydų bendruomenės – Kauno taryba. Rinkimai į ją vyko liepos 2–3 d. Iš įvairių žydų partijų 41 atstovo išrinktoje Taryboje daugiausia vietų – 13 priklausė sionistų partijai²⁴. Išrinktos bendruomenių Tarybos buvo oficialiai įregistruojamos žydų reikalų ministerijoje ir taip patekdavo jos globon.

Tebevykstant rinkimams į Žydų bendruomenių tarybas, formuojant pačias bendruomenes, 1919 m. liepos 31 d. Kaune įvyko jau išrinktų įvairiose Lietuvos vietose 8 žydų bendruomenių atstovų konferencija. Konferencijos atstovų memorandume ministrui pirmininkui²⁵ buvo pabrėžtas būtinumas suteikti žydų bendruomenių taryboms juridinio asmens teises. Kita vertus, žydų reikalams ministro posto įsteigimas jų buvo įvertintas kaip žydų autonomijos pripažinimas.

Pirmasis žydų bendruomenių atstovų suvažiavimas įvyko Kaune 1920 m. sausio 10 d. Suvažiavime galėjo dalyvauti tik neokupuotos Lietuvos, demokratiniiais pagrindais išrinktų ir žydų reikalų ministerijoje užregistruotų bendruomenių atstovai. Jame dalyvavo 139 atstovai iš 78 bendruomenių²⁶. Suvažiavimą iškilmingai pradėjo ministras M. Soloveičikas, sveikinimų kalbas pasakė prezidentas A. Smetona, ministras pirmininkas E. Galvanauskas ir kiti svečiai. Lietuvos vyriausybės vardu buvo pareikšta nuostata, įgyvendinant tautinę autonomiją visoms tautinėms mažumoms.

Ministru žydų reikalams suvažiavimas patvirtino M. Soloveičiką, kuris tapo atsakingu dabar ne tik prieš vyriausybę kaip jos narys, bet ir prieš išrinktą iš 34 atstovų Žydų tautos tarybą – aukščiausią tarp bendruomenių suvažiavimų tautinės autonomijos organą.

Darbai tarp tarybos posėdžių veikiančiu organu buvo išrinktas iš 10 žmonių Vykdomasis komitetas²⁷. Žydų tautos tarybos prezidiumą sudarė jo prezidentas S. Rozenbaumas ir du viceprezidentai – N. Rachmilevičius ir O. Finkešteinai²⁸.

Suvažiavimo rezoliucijoje apie žydų bendruomenės ir Tautos tarybą²⁹ buvo nurodyta jų vieta ir vaidmuo, funkcijos ir kompetencija tautinės autonomijos struktūroje.

Suvažiavimo politinėje rezoliucijoje, kurią 1920 m. sausio 19 d. žydų reikalų ministras įteikė premjerui, rašoma, kad savo pilietinių bei tautinių teisių įgyvendinimą žydai sieja su artimiausiu laiku prasidėsiančio Steigiamojo seimo nutarimais.

Dar tebevykstant suvažiavimui, aptarusiam ir žydų ekonominio gyvenimo klausimus, 1920 m. sausio 10 d. prezidentas A. Smetona ir premjeras E. Galvanauskas pasirašė „Laikiną įstatymą apie žydų bendruomenių teises apkrauti mokesniais gyventojus žydus“³⁰. Tai buvo 1919 m. spalio mėn. vyriausybės pareikšto požiūrio į žydų bendruomenes rezultatas. Šis įstatymas sukonkretino žydų bendruomenių principus ir funkcijas – labdaros organizavimo ir paskirstymo, socialinės pagalbos, švietimo, religinio kulto ir t. t. Jis kartu juridiniu požiūriu įteisino žydų reikalų ministro santykį su žydų autonomija. Įstatymo numatytomis nuostatomis grindžiami ir ministro administraciniai aktai – įsakymai, instrukcijos, aplinkraščiai³¹.

1920 m. sausio 30 d. ministrų kabineto nutarime dėl 1920 m. sausio 10 d. įsakymo rašoma, kad šiuo įstatymu nenorėta suvaržyti žydų, sudarant tam tikrą organizaciją, ir kad šis įstatymas kilęs pačių žydų iniciatyva. Taip pat buvo sakoma, kad tai tik pirmasis labai atsargus bandymas, jų valdžia lauks iš žydų visuomenės naujų pasiūlymų ir patikslinimų³².

Tautiniu autonomijos įgyvendinimu Lietuvos žydai siekė etnografinių Lietuvos sienų, todėl vadinamos Kauno Lietuvos žydai palaikė glaudų ryšį ir su Vilniaus bei Gardino žydais. 1920 m. spalio 9 d. Vilnių ir Vilniaus kraštą užėmė Lenkijos gen. L. Želigovskis. Čia prasidėjo lietuvių ir žydų persekiojimai, buvo aukų. Lietuvos žydai protestavo prieš tokius lenkų karinės administracijos veiksmus ir kėlė klausimą tarptautiniu lygiu. 1920 m. spalio 18 d. Londono laikraštyje „Jewish Times“ rašyta, kad spalio 18 d. Londono deputatų valdybos posėdyje, kuriame dalyvavo žymiausi Anglijos žydų veikėjai, buvo perskaitytas tuo metu čia viešėjusio Lietuvos žydų reikalų ministro M. Soloveičiko laiškas. Jame jis palankiai nušvietė žydų padėtį Lietuvoje, tuo pat metu ragino apginti Vilniaus krašto žydus nuo lenkų šovinitų³³.

Lietuvai ištikima žydų pozicija lenkų ir lietuvių ginče dėl Vilniaus buvo ne kartą patvirtinta ir 1920 m. gegužės 15 d. pradėjusio darbą Lietuvos Steigiamojo seimo žydų frakcijos atstovų pareiškimuose.

Kol Steigiamajame seime buvo pradėti svarstyti pagrindiniai įstatymai apie žydų mažumą (taip pat ir kitas mažumas), ministro žydų reikalams kanceliarija, kurios etatai jau buvo oficialiai patvirtinti (jų buvo 24), nuveikė gana svarbų darbą. 1920 m. pabaigoje organizuotų žydų bendruomenių padaugėjo nuo 120 iki 175. 1921 m. balandžio mėn. jose įvyko nauji rinki-

mai pagal naujas žydų reikalų ministerijos išleistas taisykles, kuriuose dalyvavo 66%, arba apie 60 tūkst. turinčių teisę rinkti Lietuvos žydų³⁴.

Viena iš svarbiausių žydų reikalų ministerijos veiklos krypčių buvo jos darbas švietimo srityje. 1921 m. Lietuvoje jau buvo 160 žydų pradžios mokyklų, kurias lankė 13,5 tūkst. vaikų, ir jose dirbo 573 mokytojai³⁵. Šios mokyklos buvo skiriamos į tris grupes: „Tarbut“, „Javne“ (religinio pobūdžio su dėstomąja hebrajų kalba ir „Kultūr-Lygos“ – su dėstomąja idiš kalba. Vidurinių žydų mokyklų, kurias lankė apie 4 tūkst. mokinių, tuo metu buvo 13, dvi iš jų – realinės gimnazijos su dėstomąja hebrajų ir idiš kalba, kitose dėstoma tik hebrajų kalba³⁶. Žydų reikalų ministerija siekė kiek galima daugiau žydų mokyklų įtraukti į užregistruotų valstybinių mokyklų, gaunančių valstybės finansavimą, sąrašus.

1921 m. kovo 13 d. ministrų kabineto svarstymui buvo pateiktas ministro M. Soloveičiko aiškinamasis raštas³⁷ kaip papildymas 1920 m. sausio 10 d. Laikinajam įstatymui. Jame buvo siūloma Žydų tautos tarybos statusą iš *de facto* pripažinti *de jure*, t. y., kad ji galėtų tapti juridiskai įteisinta valstybine įstaiga, galinčia atlikti juridinius veiksmus – valdyti turta, sudaryti sutartis ir t. t.

Iki Steigiamojo seimo priimtų įstatymų tautinių mažumų atžvilgiu žydų tautinė autonomija Lietuvoje rėmėsi: 1. dokumentais – a) minėtu 1919 m. rugpjūčio 5 d. Lietuvos vyriausybės delegacijos Paryžiuje laišku ir ministrų kabinetų (E. Galvanausko, K. Griniaus) nutarimais, b) užsienio reikalų ministro J. Purickio ir trijų stambiausių Steigiamojo seimo frakcijų atstovų J. Staugaičio, V. Čepinskio ir bei M. Sleževičiaus laiškais Žydų tautos tarybai, kuriuose krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų frakcijų vardu buvo pritarta Paryžiaus laiško–deklaracijos nuostatomis ir pasirengimas jas ginti Seime bei įtvirtinti Konstitucijoje³⁸; 2. Įstatymais ir įstatymų projektais, kurie anksčiau buvo trumpai aptarti.

Žydų tautinės autonomijos įgyvendinimas Lietuvoje vyko sunkiai ir su konfliktinėmis situacijomis. Su tokiais faktais buvo susidurta jau pirmuose Steigiamojo seimo posėdžiuose. Ypač kildavo daug ginčų, kai žydų frakcijos atstovai pasisakydavo ne valstybine lietuvių, bet žydų (idiš) ar rusų kalbomis. Ypač prieštaraudavo krikdemų bloko atstovai dėl žydų atstovų mėginių kalbėti rusų kalba, kuri laikyta nevietine, pati žydų frakcija buvo kaltinama nesugebėjimu išsirinkti į parlamentą atstovo, mokančio lietuviškai³⁹. Būdinga dar ir tai, kad žydų frakcijos nariai palyginti retai kalbėdavo seimo posėdžiuose. Ši aplinkybė, matyt, aiškintina tuo, kad žydų pareikštos mintys likdavo be atgarsio – kalbų neišversdavo, o reikalavimas išversti į lietuvių kalbą buvo traktuojamas kaip privilegija.

Tautinėms mažumoms Lietuvoje jau pirmosios Laikinosios vyriausybės, o ir vėlesnių koalicijų kabinetų deklaracijose būdavo patvirtinama vietinės (gimtosios) kalbos vartojimo teisė. Pavyzdžiui, 1921 m. gruodžio 19 d. K. Griniaus kabineto posėdyje priimtame nutarime sakoma, jog „... vietiniai karo ir civiliniai valdžios įsakymai ir skelbimai tuose administracijos vienetuose, kur oficialiais duomenimis gyvena 20 ar daugiau procentų žydų, lenkų ar gudų tautybės, skelbiami greta valstybinės kalbos ir minėtų tautybių kalbomis“⁴⁰.

Kaip vieną iš teisių tautinėms mažumoms – viešosios kalbos teisę – turėjo fiksuoti Lietuvos Respublikos Konstitucija, kurios svarstymai Steigiamajame seime prasidėjo 1922 m. pradžioje. Į Konsitucijos parengimo komisiją buvo įtrauktas ir Seimo atstovas žydas N. Frydmanas.

1922 m. balandžio 10 d. antruoju skaitymu buvo svarstomas Konstitucijos projekto 83 paragrafas, kuriame buvo smulkiai išdėstyti mažumų teisės vartoti savo kalbą principai. Šia paragrafo redakcija buvo numatyta net 10% gyventojų tautinė mažuma, kuri galėtų kalbėti gimtąja kalba ne vien buityje. Tačiau šis paragrafas krikdemų bloko seime balsų dauguma buvo išbrauktas⁴¹. Motyvuota tuo, jog tokio paragrafo patvirtinimas didintų valdininkų skaičių (reikėtų daugiau kalbos vertėjų). Tačiau bene daugiausia diskusijų, aistrų seime sukėlė Konstitucijos 80 paragrafo projekto svarstymas: buvo sprendžiamas tautinių mažumų, visų pirma, žydų reikalų ministerijos reikalingumo klausimas.

Žydų reikalų ministerijos įteisinimas Steigiamajame seime jau buvo iškilęs 1921 m. kovo mėn., svarstant žydų reikalų ministro kanceliarijos etatus⁴². Tuomet tautinės ministerijos idėjai nebuvo pritarta, ji buvo atmesta. Ir 1922 m. balandį gausiausiai Lietuvos tautinei mažumai atstovaujančios žydų frakcijos narių reikalavimai turėti savo ministrą, ministerija sutiko priešiška. Visų Seimo frakcijų atstovai sakė įžvelgę žydų reikalavime privilegijų siekimą, teigė, jog ministerijų tautinėms mažumoms įsteigimas nėra esminis tautinės autonomijos atributas⁴³. Tad, kai balsavimu šis 80 paragrafo projektas buvo atmestas, žydų frakcija pareiškė protestą ir išėjo iš salės⁴⁴.

1922 m. balandžio 10 d. Steigiamajame seime pozicija, svarstant Konstitucijos projekto paragrafus apie mažumų teises, buvo nepalankiai priimta ir žydų bendruomenėse. Daugelio jų susirinkimuose balandžio 10 d. balsavimo seime rezultatai buvo įvertinti kaip lietuvių siekimas apriboti tautinę autonomiją. Kartu buvo išreiškiamas pasitikėjimas žydų frakcijos atstovais dėl jų pozicijos Steigiamajame seime⁴⁵.

Atkurtos demokratinės Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo priimta 1922 m. rugpjūčio 1 d. Už ją balsavo krikščionys demokratai ir žydų frakci-

ja. Socialdemokratai ir valstiečiai liaudininkai balsavo prieš, lenkai balsavime nedalyvavo⁴⁶. Konstitucijoje buvo skyrius, suteikęs teisę tautinėms mažumoms apmokestinti savo žmones kultūros, švietimo ir kitokių problemų sprendimui, taip pat naudotis valstybės ir vietinių savivaldybių skiriamų lėšų tam tikra dalimi⁴⁷. Vietinių nelietuvių kalbų vartojimą turėjo apibrėžti atskiras konstitucinis įstatymas⁴⁸.

Tautinių mažumų Lietuvoje teises, jų garantijas užfiksavo ir 1922 m. gegužės 12 d. Lietuvos vyriausybės atstovo pasirašyta Tautų Sąjungos sekretariate Deklaracija. Ji atsirado kaip Lietuvos vyriausybės pasižadėjimo Tautų Sąjungai, duoto iki Lietuvos įstojimo į šią organizaciją 1921 m. rugsėjo 22 d. rezultatas. Tarptautinio pasižadėjimo pobūdį turinčioje Deklaracijoje rašoma, kad šio dokumento teiginiai Lietuvoje pripažįstami įstatymais. Žydų tautinei mažumai Deklaracijoje buvo skirti trys specialūs straipsniai, kuriuose garantuojamas gimtosios kalbos vartojimas mokykloje, proporcingas valstybės lėšų skyrimas švietimo, kultūros, religijos ir kitiems reikalams, taip pat žydų šabaso (šabado) – poilsio ir religinių apeigų dienos šeštadieniais – teisė⁴⁹. Deklaracijoje buvo nurodoma ir tai, jog Lietuvos piliečiams dėl kalbos vartojimo privačiuose arba prekybiniuose santykiuose ir panašiai nebus daroma jokie apribojimo⁵⁰.

Ši Deklaracija buvo itin svarbus dokumentas, tačiau jo ratifikavimas Steigiamajame seime buvo atidedamas. Tik 1923 m. lapkričio mėn. ji II seimo atstovų buvo priimta papunkčiui, tačiau krikdemų bloko reikalavimu jos ratifikavimo būtinumas buvo atmestas⁵¹.

Pasak žinomo Konstitucinės teisės specialisto prof. R. Römerio, skelbiant 1922 m. Konstituciją, iš žymesnių Lietuvos nacionalinių junginių veikė tik vienintelė žydų tautinės mažumos personalinė kultūrinė autonomija, „paviršutiniškai įteisinta 1920 m. sausio 10 d. įstatymu“, „... pusiau teisės normų–žydų ministro aktų reglamentuotas, pusiau visuomeninės žydų iniciatyvos ir valstybinės tolerancijos padarinys“⁵². Tačiau, jo vertinimu, tautinių mažumų autonomijos mechanizmo principas Konstitucijoje buvo suformuluotas neaiškiai, nes sąvokos „tautinės mažumos“ kriterijus – „žymumas“ procentine ar skaitmenine išraiška nebuvo apibrėžtas⁵³.

Vis dėlto 1922 m. buvo žydų autonomijos klausimo sprendimo lūžio metai. Tais metais buvo įgyvendinami pažadai. Aptardami tolesnę žydų tautinės kultūrinės autonomijos struktūrą Lietuvoje raidą ir likimą, turėtume atsižvelgti į tris, mūsų manymu, svarbias aplinkybes. Pirmoji (išorinė): iki 1922 m. pabaigos Lietuvos valstybę *de jure* jau buvo pripažinusios didžiosios valstybės – JAV, Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija, Lietuva tapo Tautų Sąjungos nare. Todėl žydų klausimas, kuris buvo viena iš valdžios priemo-

nių siekiant tarptautinio Lietuvos pripažinimo, jo sprendimo pavyzdinčiai (etalonas Europai!) demokratinė pradžia Lietuvoje, prarado savo aktualumą. Antroji (vidinė): tuo metu vis stipriau ėmė reikštis lietuvių nenoras sutikti su kitataučių, ypač žydų, užimamomis vadovaujančiomis pozicijomis šalies pramonėje⁵⁴, bankuose⁵⁵ ir kitose ūkio srityse. Situacijai pakeisti lietuviai vis labiau imasi naudoti turimos politinės valdžios svertus. Trečioji (vidinė): stiprėjant lietuvių politinių jėgų tarpusavio kovai ir atsižvelgiant į antrąją aplinkybę, labai reikšmingas turėjo būti žydų politinis apsisprendimas valdžios atžvilgiu – būti pozicijoje (kaip Steigiamojo seimo metais su krikdemų bloku) ar opozicijoje.

Toks žydų apsisprendimas įvyko 1922 m. rudenį, išaiškėjus spalio mėn. įvykusių rinkimų į I seimą rezultatams. Nepatenkinti išrinktu į seimą žydų atstovų skaičiumi (buvo išrinkti trys atstovai), apvilti ir įžeisti Vyriausiosios rinkimų komisijos Rinkimų įstatymo 76 paragrafo aiškinimu, o kartu ir sprendimu neperžiūrėti rinkimų rezultatų, žydų atstovai atsisakė dalyvauti I seimo darbe. Seimo Mandatų komisijai adresuotame pareiškime jį pasirašę žydų atstovai J. Bruckus, L. Garfunkelis ir J. Bergeris savo nedalyvavimą tolesniame seimo darbe motyvavo pamintomis tautinių mažumų teisėmis – atėmimu iš žydų 10 vietų seime, kas esą ne tik Rinkimų įstatymo, bet ir Konstitucijoje užfiksuoto proporcingo tautinių mažumų atstovavimo principo pažeidimas⁵⁶.

Dar iki seimui pradėjus darbą (1922 m. lapkričio 17 d.), žydų visuomenininkai tikėjosi, kad Vyriausioji rinkimų komisija peržiūrės savo sprendimą. Šios komisijos pirmininkas P. Leonas savo atsiminimuose rašė, jog žydai net išklausė Berlyno, Berno ir Paryžiaus mokslininkų nuomonės, kurios buvusios priešingos Vyriausiosios rinkimų komisijos nutarimui, ir paskelbė spaudoje⁵⁷. Priimtu minimos komisijos sprendimu dėl Rinkimų įstatymo 76 paragrafo aiškinimo piktinosi ne vien žydai: socialdemokratai teigė, kad krikdemai, „gindami tėvynę nuo tautinių mažumų ir bolševikų pavojaus“, privertė komisiją nuolaidžiauti ir priimti jiems reikiamą sprendimą⁵⁸, o Tautos pažangos partijos vienas iš lyderių A. Voldemaras tiesiog manė, kad P. Leonas krikdemų papirktas...⁵⁹

Taigi po to, kai I seimo Mandatų komisijos vardu jos pirmininkas krikdemas A. Tumėnas pritarė Vyriausiosios rinkimų komisijos plačiai nuskambėjusiam sprendimui, paaiškėjo, kad krikdemų ir valstiečių liaudininkų balsais papildomi žydų (taip pat lenkų ir „pažangiečių“) atstovai į seimą nebus įsileisti. Seimo opozicinės frakcijos (pirmiausia socialdemokratai) tai įvertino kaip gana demonstratyvų krikdemų bloko atsiribojimą nuo buvusių kolicininkų Steigiamajame seime – žydų sionistų interesų⁶⁰.

Nuo 1922 m. spalio mėn. vykusių rinkimų į I seimą vis labiau ryškėjo Lietuvos krikščionių demokratų bemaž atvirai reiškiamos neigiamos nuostatos Lietuvos žydų atžvilgiu. Čia neturėtume atmesti ir tos aplinkybės, jog žydų klausimo Lietuvoje aštrinią sąlygojo, skatino ir išoriniai veiksniai (tiesa, kiek kitu aspektu nei mūsų minėta pirmoji išorinė aplinkybė). Sunku tiksliai pasakyti, ar Lenkija, tas didžiausias to meto Lietuvos priešas, neimponavo savo katalikišku vyriausybės požiūriu ir politika Lenkijos žydų atžvilgiu? Juk vienoje iš lenkų autoriaus 1919 m. parašytų knygų žydų klausimu buvo teigiama, jog Lenkija negali būti eksperimentų žydais šalimi, nes žydų autonomija tam tikromis sąlygomis gali lengvai paskatinti fatališkas pasekmes ne tik Lenkijos valstybei, bet ir patiems žydams – mat žydų tautinė autonomija Lenkijoje gali būti skilimo tarp lenkų ir žydų didėjimo priežastis⁶¹.

Kad panašaus skilimo tarp lietuvių ir žydų nebūtų, vienas iš krikščionių demokratų partijos veikėjų A. Vilimas bemaž ciniškai pasiūlė žydams... susiliesti su lietuviais, „pasijusti Lietuvos piliečiais ir dėtis prie rimtų (o ne tautinių), gyvybingų partijų...“⁶² Kad mūsų spėliojimas dėl išorinio neigiamo faktoriaus aštrinant žydų klausimą Lietuvoje nėra visai iš piršto laužtas, tarsi patvirtintų to meto krikdemų spaudoje išsakyta nuomonė. Teigiama, kad „judėjimas prieš žydus Lietuvoje prasidėjo tik 1922 m. rudenį, vykstant panašioms judėjimams kaimyninėse Latvijoje, Lenkijoje ir kiek tolimesnėje Čekijoje“, o jo motyvai esą vien tik ekonominiai⁶³.

1922 m. pabaigoje Lietuvių krikščionių demokratų partija atvirai sakė ir ne kartą patvirtino, jog vienas iš pagrindinių jos uždavinių yra sudaryti tokį seimą ir vyriausybę, kurie „paims tautiniai valstybinį kursą“⁶⁴. Po viešų panašaus pobūdžio pareiškimų ilgai laukti praktinių pasekmių nereikėjo. Kaip atviras antisemitinės nuostatos pasireiškimas buvo žydų krautuvių, įstaigų iškabų idiš kalba išteplojimas Kaune 1923 m. vasario mėnesį. Paklausimu vidaus reikalų ministrui seimo socialdemokratų frakcija šiuos veiksmus įvertino kaip „pasityčiojimą iš to vietinių kalbų klausimo, kurį Lietuvos visuomenė teisės keliu priėmė tautiniams santykiams tvarkyti“⁶⁵.

Skaudus smūgis įgyvendinant žydų tautinę autonomiją buvo 1923 m. gruodžio mėn. II seime trečiuoju skaitymu krikdemų bloko balsais priimtas sprendimas neskirti lėšų žydų reikalų ministro kanceliarijai išlaikyti⁶⁶. Savaime suprantama, kad 1924 m. biudžete žydų reikalams ministro prašytų 11 kanceliarijos etatų⁶⁷ išbraukimas buvo paremtas ne lėšų taupymo, bet politiniais sumetimais. Tai buvo senas krikdemų ketinimas panaikinti M. Sleževičiaus ir K. Griniaus kabinetų duotas žydams „privilegijas“.

Todėl 1924 m. sausio 2 d. ministras žydų reikalams S. Rozenbaumas įteikė vyriausybei atsistatydinimo raštą, pareikšdamas, jog dėl jo darbo never-

tinimo nematąs prasmės toliau eiti šių pareigų⁶⁸. Panašiomis aplinkybėmis 1922 m. balandžio 10 d. po minėto posėdžio Steigiamajame seime svarstymo rezultatų atsistatydino žydų reikalų ministras keturiuose kabinetuose M. Soloveičikas⁶⁹. Tačiau priešingai nei M. Soloveičikas, S. Rozenbaumas sutiko su šalies prezidento prašymu eiti savo pareigas, kol bus paleistas ministrų kabinetas.

1924 m. kovo 19 d. seimas trečiuoju skaitymu, svarstydamas ministrų kabineto etatus, panaikino ir žydų reikalų ministro etatą. Kovo 26 d. seimo žydų frakcija kreipėsi į seimo pirmininką J. Staugaitį, prašydama bendra tvarka įtraukti į dienotvarkę jos nepaprastą pareiškimą⁷⁰. Jame buvo numatyta pareikšti protestą prieš esą neteisėtą juridiniu požiūriu žydų reikalų ministro pareigybės panaikinimą. Tačiau seime šio pareiškimo paskelbti nepavyko. Seimo žydų frakcijai teko pasitenkinti tik buvusios žydų reikalų ministerijos (ministro kanceliarijos) patalpų, jose buvusio turto perėmimu savo žinion⁷¹. Rūpindamasi tolimesniu žydų bendruomenių funkcionavimu, žydų frakcija seime siekė įteisinti žydų tautos tarybą. Tačiau ir šios pastangos nebuvo sėkmingos. 1924 m. balandžio 10 d., kai Žydų tautos tarybos įstatymo projektas buvo svarstomas ministrų kabinete, krikdemų blokas, neva vykdydamas žydų darbo žmonių (o ne sionistų!) norus demokratizuoti bendruomenę⁷², pateikė seimui svarstyti savo įstatymo projektą dėl žydų bendruomenių statuso pakeitimo. Taigi, seime turėjo susidurti du įstatymų projektai dėl žydų bendruomenių.

Prezidento raštu 1924 m. birželio 18 d. seimui buvo pristatytas naujas ministrų kabinetas (A. Tumėno), kurio pateikta deklaracija nuo ankstesnių skyrėsi tuo, kad joje iš vis nebuvo paminėtas net „tautinių mažumų“ terminas. Tai pastebėjo ir visos opozicinės seimo frakcijos (socialdemokratų, valstiečių liaudininkų, žydų, lenkų).

Kaip vieną iš pirmųjų tautinių teisių suvaržymų krikdemų vienpartinės vyriausybės politikoje žydai įvertino 1924 m. liepos 7 d. Piliečių apsaugos departamento išleistą įsakymą Nr. 6070, kuriuo iškabas, skelbimus vietine mažumų kalba buvo leidžiama naudoti tik kiemuose, ant sienų ir t. t., neišeinančių į gatvės ar aikštės pusę⁷³. Šis įsakymas, nors ir draudė gadinti nevalstybine kalba skelbiamas iškabas, neatitinkančias nurodymų, įžeidė žydų prekybinius. Žydų visuomenės nuomone, buvo prasilenkta su Konstitucija: vietinių kalbų vartojimą turėjo nustatyti konstitucinis įstatymas, o ne įsakymai. Kita vertus, tai buvo 1923 m. rugpjūčio 20 d. vyriausybės priimto nutarimo⁷⁴ teisiškai išspręsti vietinių kalbų vartojimo klausimą logiškas įgyvendinimas.

Žydai sionistai, kurie buvo daugiausia žydų tautinės savivaldybės struktūrose, seimų frakcijose, seimui panaikinus jų tautinės ministerijos ir mi-

nistro (nors ir be portfelio) institutus, autonomijos įgyvendinimą jau siejo su būtinumu legalizuoti Žydų tautos tarybą. Valdžiai ši organizacija buvo tarsi nežinoma – įstatymais ji nebuvo fiksuota. 1924 m. rugsėjo 16 d. Kauno Rotušėje susirinkusi į savo 14 sesiją, Žydų tautos taryba buvo policijos išvaidyta, traktuojant ją kaip nelegalios organizacijos sueigą⁷⁵. Jau kitą dieną žydų reikalų ministro pareigas laikinai ėjęs S. Rozenbaumas įteikė Prezidentui atsistatydinimo raštą. Žydų tautos tarybos vykdomasis komitetas savo nepaprastajame posėdyje paskelbė Tarybą uždarytą, nutraukė jos veiklą: buvo nuimtos Žydų tautos tarybos ir žydų reikalų ministerijos iškabos⁷⁶.

Vis dėlto žydai dar tikėjo tautinės autonomijos, garantuotos jiems įstatymais, deklaracijų gyvybingumu. 1925 m. sausio 12–15 d. Kaune įvyko Lietuvos savivaldybių atstovų žydų suvažiavimas. Išklaustas buvusio Žydų tautos tarybos prezidiumo nario O. Finkelšteino politinis pranešimas, kuriame apžvelgiamas žydų autonomijos kūrimo klausimas nuo 1919 m. iki 1925 m. Kito Tarybos prezidiumo buvusio nario L. Garfunkelio pranešimo pagrindu suvažiavimas priėmė rezoliucijas, kuriose buvo išsakytas pasipiktinimas dėl žydų tautinių įstaigų naikinimo, žydų interesų nepaisymo, raginimas nuosekliai ginti žydų reikalus per savo atstovus savivaldybėse, seime⁷⁷.

Nuo 1924 m. pabaigos Seimo žydų frakcija liko pagrindiniu žydų tautinių interesų reiškimo ir jų gynimo centru. Ji protestavo prieš krikdemų bloko balsų dauguma primetamą žydų bendruomenių įstatymą, kurio projekto aptarimas seime prasidėjo 1925 m. kovo mėnesį. Į šio įstatymo projektą buvo žiūrima kaip į krikdemų politinį kerštą, kaip į bandymą panaikinti legaliai pagal 1920 m. sausio 10 d. įstatymą veikusią žydų bendruomenę ir suskaldyti ją į atskirų tautybų bendruomenes. Smulkių bendruomenių susikūrimas, laisvas priklausymas joms iškėlė buvusių bendruomenių problemas nekilnojamojo turto priklausomybę ir dalybas, taip pat mokyklų, sveikatos apsaugos ir kt. įstaigų kūrimosi bei išlaikymo klausimas. Tačiau, sionistų nuomone, svarbiausia buvo tai, kad šiuo įstatymu iš žydų siekiama atimti jų teises savarankiškai tvarkyti savo reikalus, panaikinti bendruomenių, kaip tautinės institucijos, statusą, nes naujos bendruomenės tegalėtų būti eilinės organizacijos, registruojamos apskričių viršininkų⁷⁸.

1925 m. kovo 31 d. seime 24 balsais už ir 19 prieš žydams nepalankus tautinių bendruomenių įstatymas buvo priimtas⁷⁹. Tuo savaime, be svarstymo buvo atmesti ne tik žydų, bet ir vokiečių bei lenkų Tautos Tarybos įstatymų projektai, turėję įtvirtinti šių mažumų tautinę kultūrinę autonomiją⁸⁰. O krikdemų bloko nuostata buvo: kol įstatymu nenustatyta, koks procentas apibūdina tautinę mažumą kaip „žymią piliečių dalį“, tol joms negalima duoti kultūrinės autonomijos⁸¹.

Taigi įteisinti *de jure* kultūrinę autonomiją, kaip suprato tautinės mažumos ir išdėstė savo pateiktuose seimui įstatymų projektuose, nebuvo lemta. Tuo tarpu 1925 m. vasario mėn. priimtas Estijos tautinių mažumų kultūrinės autonomijos įstatymas, kurį kaip pavyzdį kėlė Lietuvos žydai, pripažino mažumomis tautas, kurių gyventojų skaičius buvo bent trys tūkstančiai⁸².

Savo politiką tautinių mažumų atžvilgiu krikščionys demokratai kartais visgi motyvuodavo. Štai vienas iš krikdemų partijos lyderių P. Šmulskštys iškėlė ir bandė aiškinti, kodėl tautinių mažumų atstovai nebuvo įtraukti 1924 m. pabaigoje į daugelį seimo komisijų dėl mažumų nepatikimumo ar netgi neloyalumo valstybės atžvilgiu. Tačiau šis, o ir jau vėliau istoriko A. E. Senno pateiktas krikdemų požiūris į tautines mažumas vertinimas, jog „tai nepasitikėjimas tautinėmis mažumomis, iš kurių atstovų Lietuvos valstybė ne kartą buvo gavusi ištikimą ir naudingą paslaugą“⁸⁴, manytume, nėra pakankamai tikslus.

Drįstume teigti, kad antisemitizmo (ne politikos!) sustiprėjimas krikdemų politikoje žydų atžvilgiu svarbiausia buvo nulemtas ne žydų nepatikimumo, o jų, kaip politinės opozicijos krikdemams, nesikeičiančios padėties. Ne paslaptis, jog 1924 m. krikdemai ragino žydų politines jėgas paremti A. Tumėno vienpartinį kabinetą, žadėdami už tai atgauti žydų reikalų ministro vietą kabinete, legalizuoti Žydų tautos tarybą⁸⁵, bet sutikimo negavo.

Be to, būdingas (ir pateisinamas) Lietuvos valstybės kūrimo stadijoje nacionalizmas neperaugo į antisemitinius pogromus, kaip kai kuriose tarpukario Europos valstybėse. Juk, pasak žymaus rusų filosofo N. Berdiajevo, „žydų savimonė, kuri erzina“ krikščionis, žydų sugebėjimas geriau prekiauti dažnai sukeldavo antisemitinius išpuolius⁸⁶.

A. Tumėno kabineto diskriminacinė pozicija žydų atžvilgiu nepakito iki galo, kol buvo sudaryta 1926 m. vasarą valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė. Jų trumpo valdymo metu nesuskubta atkurti žydų tautinės autonomijos struktūros, veikusios Lietuvoje 1919–1922 m. Tautininkų ir krikščionių demokratų įvykdytas valstybės perversmas 1926 m. gruodžio 17 d. tapo nauju atskaitos tašku lietuvių ir Lietuvos tautinių mažumų santykiuose.

Kokius apibendrinimus, išvadas galime padaryti aptartu klausimu?

Pirma, kuriantis nepriklausomai Lietuvos valstybei „Lietuvos žydai siekė matyti savo tautą kaip lygiateisę su lietuviais. Savo, kaip kalbinės, etninės ir religinės mažumos, specifinių reikalų savarankiškam įgyvendinimui jie iškėlė tautinės kultūros autonomijos reikalavimą.

Antra, teisinių garantijų žydų tautinei autonomijai suteikimo nagrinėjimas vyko kartu su Lietuvos valstybingumo tarptautinio pripažinimo *de facto* ir *de jure* procesu.

Trečia, tautinės valstybės formavimo sąlygomis žydų sionistų siekimas įgyvendinti atitinkamomis struktūromis pagrįstą autonomiją kurį laiką koalicionių kabinetų buvo toleruojamas kaip eksperimentas. 1922 metais priimta konstitucija tapo naujo valdžios požiūrio į žydų tautinę autonomiją ir jos jau turėtas struktūras pagrindu. Formaliai tautinių mažumų teisė į kultūrinę autonomiją Konstitucijoje buvo užfiksuota, tačiau realios galimybės tautinei mažumai pasinaudoti šia teise ir ją realizuoti daug kuo priklausė nuo valdančios partijos.

Ketvirta, nuo 1922 m. rudens krikščionių demokratų partija, jos atstovai Seime nuosekliai siekė išgalėti valstybinės valdžios struktūrose. Krikdėmų nepasitenkinimas tvirtomis žydų pozicijomis šalies ekonomikoje, jų rimtais ketinimais pasinaudoti konstitucinėmis teisėmis ir toliau plėtoti tautinę kultūrinę autonomiją buvo itin stiprus. Po to, kai žydų atstovai Seime nesutiko besąlygiškai remti krikdėmų ir perėjo jų opozicijon, krikdėmų iniciatyva buvo pradėtos griauti formaliai įstatyminio pagrindo nebeturėjusios žydų tautinės autonomijos struktūros.

Šaltiniai ir literatūra

1. A history of the Peace conference of Paris. Vol. 5. – London, 1921, P. 441–442 ir 457.
2. Žr.: *Atamukas S.* Žydai Lietuvoje. XIV–XX amžiai. – V., 1990. *Feinbergas N.* Tautinių mažumų problema. – K., 1922. *Garfunkelis L.* Žydų Tautinė autonomija Lietuvoje. – Išleista Žydų T. Tarybos 1920 m. Kaune. *Römeris (Remeris) M.* Lietuvos konstitucinės teisės paskaitose. I dalis. – K., 1937.
3. Lietuvos istorija. (Red. A. Šapoka.) – V., 1989. – P. 539.
4. *Stulginskis A.* Atsiminimai. – Chicago, 1980. – 1980. – P. 204–205.
5. Žydų reikalų ministerijos 1920 m. vasario 11 d. raštas ministru pirmininkui // CVA. – F. 923. – Ap. I. – B. 117. – L. 61.
6. Žydų reikalų ministerijos informacija (dok. b. d.) apie žydų padėtį Lietuvoje // CVA. – F. 1129. – Ap. I. – B. 13. – L. 210.
7. *Skipitis R.* Nepriklausomą Lietuvą statant. – Chicago. 1961. – P. 258.
8. Žr.: *Klimas R.* Didžioji Lietuva // Švietimo darbas. 1920. Nr. 12. – P. 18–19.
9. Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys. – K., 1925. – P. 35.
10. *Garfunkelis L.* Žydų tautinė autonomija Lietuvoje. – P. 14.
11. Ministro M. Soloveičiko 1919 m. birželio 5 d. vyriausybės posėdyje perskaityta deklaracija. // CVA. – F. 923. – Ap. I. – B. 30. – L. 30.
12. *Garfunkelis L.* Žydų tautinė autonomija Lietuvoje. – P. 14.
13. Žydų reikalų ministro darbo laikino įstatymo projektas // CVA. – F. 923. – Ap. I. – B. 30. – L. 132.
14. *Garfunkelis L.* Žydų tautinė autonomija Lietuvoje. – P. 5–6.
15. Žydų reikalų ministro darbo laikino įstatymo projektas // CVA. – F. 923. – Ap. I. – B. 30. – L. 132–133.

16. *Zaleski W. J.* Międzynarodowa ochrona mniejszości. – Warszawa. – 1919. – S. 24
17. Cit. iš: *Garfunkelis L.* Žydų tautinė autonomija Lietuvoje. – P. 21–22.
18. Lietuvos Taikos delegacijos Paryžiuje 1919 m. rugpjūčio 5 d. laiškas Žydų delegacijų komitetui // CVA. – F. 923. – Ap. I. – B. 30. – L. 91.
19. *Senn A. E.* The emergence of modern Lithuania. – New York, 1959. – P. 142.
20. 1920 m. rugpjūčio 25 d. Žydų tautos tarybos kreipimasis į Ministrą pirmininką // CVA. – F. 923. – Ap. I. – 117. – L. 34.
21. Cit. iš: XV–ji Lietuvos valstybės Tarybos sesija. Posėdžių protokolai: I ir 2. – K., 1919. – P. 21.
22. 1919 m. spalio 21 d. prezidento ir Ministro pirmininko įsakymo tekstas // Lietuvos vyriausybės žinios. 1919. Spalio 28. Nr. 14. – P. 1.
23. Žydų reikalų ministro M. Soloveičiko paaiškinamasis raštas. // Lietuvos vyriausybės žinios. 1920. Kovo 4. – Nr. 20. – P. 4.
24. Rinkimų į žydų bendruomenę vaisiai // Lietuva. 1919. Liepos – 9.
25. Lietuvos žydų bendruomenių atstovų 1919 m. liepos 31 – rugpjūčio 3 d. pasitarimo Kaune Memorandumas Ministrui pirmininkui // CVA. – F. 923. – Ap. I. – B. 30. – L. 106.
26. I-ojo Lietuvos žydų bendruomenių suvažiavimo protokolas // CVA. – F. 1129. – Ap. I. – B. 47. – L. I.
27. I-ojo Lietuvos žydų bendruomenių suvažiavimo dokumentai // CVA. – F. 1129. – Ap. I. – B. 87. – L. 27.
28. *Garfunkelis L.* Žydų tautinė autonomija Lietuvoje. – P. 18.
29. Ten pat. – P. 28.
30. 1920 m. sausio 10 d. Laikinojo įstatymo tekstas // Lietuvos vyriausybės žinios. 1920. Kovo 4. – Nr. 20. – P. 3.
31. *Römeris M.* Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I d. – P. 93–94.
32. 1920 m. sausio 30 d. Ministrų kabineto Deklaracija dėl 1920 m. sausio 10 d. Laikinojo įstatymo. // Lietuvos vyriausybės žinios. – 1920 m. kovo 4 d. – Nr. 20. – P. I.
33. Žydų spauda Vilniaus klausimu // Lietuva. 1920. Lapkričio 3.
34. Žydų reikalų ministerijos darbo ataskaita (1920 m. birželio 19 d. – 1921 m. birželio 19 d.) // CVA. – F. 923. – Ap. I. – B. 117. – L. 15.
35. Žydų reikalų ministerijos duomenys (1921 m. rugsėjis) apie žydų gyvenimą Lietuvoje // CVA. – F. 1129. – Ap. I. – B. 87. – L. 11.
36. Ten pat.
37. Ministro M. Soloveičiko paaiškinamasis raštas 1920 m. sausio 10 d. įstatymui papildyti // CVA. – F. 1129. – Ap. I. – B. 29. – L. 19.
38. Seimo frakcijų laišakai Žydų tautos tarybai // Lietuva, 1920, 1920 m. gruodžio 3 d.
39. Žr. Steigiamojo seimo darbai (SSD). 1920 m. birželio 16 d., 16 pos. – P. 128.
40. 1921 m. gruodžio 19 d. Ministrų kabineto posėdžio protokolas // CVA. – F. 923. – Ap. I. – B. 169. – L. 265.
41. SSD, 1922 m. balandžio 10 d., 196 pos. – P. 107.
42. SSD, 1921 m. kovo 8 d., 74 pos. – P. 52.
43. SSD, 1922 m. balandžio 10 d., 196 pos. – P. 105.
44. Ten pat. – P. 106.
45. Žydų liaudies susirinkimų 1922 m. gegužės mėn. Mažeikiuose ir Šaukėnuose Rezoliucijos // CVA. – F. 620. – Ap. I. – B. 122. – L. 83, 102.
46. *Čepėnas P.* Naujųjų laikų Lietuvos istorija. – Chicago, 1986. T. 2. – P. 699.
47. Lietuvos valstybės Konstitucija su paaiškinimais. Išleido V. Jankūnaitė. – K., 1922. – P. 15.
48. Ten pat. – P. 4.
49. Lietuvos tautinių mažumų teisių deklaracija // CVA. – F. 383. – Ap. 7. – 642. – L. 158–159.

50. Ten pat. – P. 157.
51. II seimo stenogramos. 1923 m. gruodžio 4 d., 46 pos. – P. 22.
52. Cit. iš: *Römeris M.* Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis. – 404.
53. Ten pat. – P. 402–403.
54. Apie žydų pramonę (dok. b. d.) // CVA. – F. 1129. – Ap. I. – B. 13. – L. 155.
55. *Jurgutis V.* Bankai. – K., 1940. – P. 297–299.
56. I seimo stenogramos. 1922 m. lapkričio 17 d., 2 pos. – P. 2–3.
57. *Leonas P.* Atsiminimai ir pergyvenimai. Palanga. – 1936 // MACBRS. – S. v. 117–1080. – L. 40.
58. Kova dėl seimo sudėties // Socialdemokratas. 1922. Lapkričio 2.
59. *Voldemaras A.* Išaiškinus bet neišaiškinus // Krašto balsas. 1922. Gruodžio 12.
60. Seimo stenogramos. 1922 m. gruodžio 1 d., 6 pos. – P. 13.
61. Žr.: *Bujak F.* The jewish question in Poland. – Paris, 1919. – P. 41–42.
62. *Vilimas A.* Mažumos ir rinkimų į seimą įstatymo 76 // Tėvynės sargas, 1922 lapkričio 25.
63. Judėjimas prieš žydus // Darbininkas. 1922. Gruodžio 25; Žydai // Laisvė. 1922. Gruodžio 28.
64. Išrinkus seimą // Laisvė. 1922. Lapkričio 10.
65. II seimo stenogramos. 1923 m. vasario 20 d., 28 pos. – P. 6.
66. II seimo stenogramos. 1923 m. gruodžio 21 d., 57 pos. – P. 13.
67. 1924 m. sausio 14 d. S. Rozenbaumo raštas Finansų, prekybos ir pramonės ministrui // CVA. – F. 1129. – Ap. I. – B. 214. – L. 432.
68. 1924 m. sausio 14 d. S. Rozenbaumo atsistatydinimo raštas Ministrui pirmininkui // CVA. – F. 11229. – Ap. I. – B. 214. – L. 344.
69. 1922 m. balandžio 10 d. M. Soloveičiko atsistatydinimo raštas Teisingumo ministrui // CVA. – F. 923. – Ap. I. – 268. – L. 510.
70. Seimo žydų frakcija apie žydų reikalų ministerijos panaikinimą // Mūsų Garsas. 1924. Balandžio 7.
71. Ministro pirmininko sprendimu 1924 m. lapkričio 18 d. buvo sudaryta komisija žydų reikalų ministro kanceliarijos turtui ir byloms perimti. Lapkričio 24 d. į kanceliarijos butą atvykusi komisija jį rado esant užimtą seimo žydų frakcijos narių. Tai ir buvo užfiksuota komisijos akte // CVA. – F. 923. – Ap. I. – B. 409. – L. 13.
72. Šešių Kaune gyvenančių žydų prašymas Ministrų kabineto pirmininkui (dok. b. d.) // CVA. – F. 923. – Ap. I. 12. B. 306. – L. 35, 37–38.
73. 1924 m. liepos 7 d. Piliečių apsaugos departamento įsakymo apskričių viršininkams vykdymo instrukcija. // CVA. – F. 394. – Ap. 2. – B. 1463. – L. 727.
74. 1923 m. rugpjūčio 20 d. Ministrų kabineto posėdžio protokolas // CVA. – F. 923. – Ap. I. – B. 295. – L. 193.
75. Įvyko! Žydų tautos tarybos likvidavimas // Mūsų Garsas. 1924. Rugsėjo 25.
76. Ten pat.
77. Lietuvos savivaldybių atstovų žydų suvažiavimas // Mūsų Garsas. 1925. Sausio 31.
78. *Rozenbaumas S.* Viena bendruomenė ar kelios bendruomenės? // Mūsų Garsas. 1924. Spalio 28.; Autonomija privalo gyvuoti! // Mūsų Garsas. 1922. Kovo 1.
79. II seimo stenogramos. 1925 m. kovo 30 d., 173 pos. – P. 10.
80. Ten pat. P. 15.
81. II seimo stenogramos. 1925 m. kovo 20 d., 170 pos. – P. 18.
82. Estijos mažumų įstatymas // Mūsų Garsas. 1925. Kovo 31.
83. Žr.: *Šmulskytis P.* Opozicija Lietuvos seime. – K., 1925. – P. 7–9.
84. *Senn A. E.* Mintys apie Lietuvos istorijos studijas // Metmenys. 1969. – Nr. 18. – P. 30.
85. Prof. A. Voldemaras apie žydų autonomijos padėtį // Mūsų Garsas. 1924. Lapkričio 18.
86. *Berdiajev N.* Krikščionybė ir antisemitizmas // Šiaurės Atėnai. 1990. Rugpjūčio 8.

JEWISH NATIONAL AUTONOMY IN LITHUANIA IN 1919–1926th

S u m m a r y

After World War I, the problems of the racial, linguistic, and religious minorities was brought to the attention of the Peace Conference of Paris. The Jewish community, through a special delegation, demanded the recognition of the Jews as a “national minority” and brought their influence to protect and safeguard the rights of Jews.

The Declaration of Independence (February 16, 1918) was the first step towards the restoration of Lithuanian statehood. The Jews of Lithuania took an active part in the process of Lithuania’s international recognition.

The representatives of the Lithuanian governmental delegation at the Peace Conference signed the letter–declaration (August 5, 1919), containing the obligation to respect and guarantee the rights of the Jews: complete equality before the law; the free use of their own language; the rights to control their own religious, educational, and social institutions; an equitable share of public funds allotted to educational, religious, or charitable purposes.

This declaration another Law (The Temporary Law About the Rights of Jewish communities, January 10, 1920) accepted by the Lithuanian Government was the legal foundation that created Jewish national autonomy in Lithuania. The structures of this autonomy– the Jewish communities and it’s Councils, The Jewish National Council, The Ministry of Jewish Affairs – had been tolerated by the Lithuanian political parties till the end of 1922th.

The new current Constitution of Lithuania was accepted in August 1922, but it didn’t fix the structures of Jewish national autonomy, only the general rights of the minorities of Lithuania.

The Christian Democratic Party and its representatives in the Sejm extended their own influence over the State’s Power they were not satisfied with the Jews still dominating in the economy of the land. Shortly after this, when the Jewish representatives in the Sejm refused to support the aims of the Christian Democrats (the end of 1922), more and more anti-Semitic manifestations took place in public life and in the pages of newspapers. The previous structure of the Jewish national autonomy was abolished by the political decisions of the Lithuanian Christian Democratic Party in 1923–1925.